Vókó György

Bűn és büntetés – a büntetőjog eszköztára és lehetőségei a bűnözés visszaszorítására*

Az európai uniós jogharmonizáció és gyakorlat megvalósításának ütemét, tartalmát mindenütt komoly mértékben befolyásolta és befolyásolja a bűnözés helyzete is. A magyarországi bűnözés helyzetére hosszabb időre visszatekintve az a megállapítás tehető, hogy annak tendenciáját 1983-tól fokozatos, 1990-től pedig jelentős mértékű emelkedés jellemezte. Ez a tendencia azonban 2002-ben megszakadt, sőt csökkenő irányt vett. 2004. évben 418 883 bűncselekmény vált ismertté, ami 1,3%-kal több ugyan a megelőző évinél, viszont 1,8%-kal volt kevesebb az ez előtti évben – a 2002. évben – ismertté vált bűncselekményeknél.

Az adatok elemzéséből úgy tűnik, hogy az elmúlt 3 évben a bűnözés az évi 420 000 körüli számban megállapodott, ami biztató eredmény a korábbi évek bűnözési helyzetéhez képest (1997: 514 403, 1998: 600 621, 1999: 505 716). Tehát az 5-10 évvel ezelőtti helyzethez képest a csökkenés mintegy 100 000 bűncselekmény, ami figyelmet érdemlő, kedvező változás. A bűnözés egyik évről a másikra történő változása – emelkedése vagy csökkenése – ugyanakkor nem nyújt alapot tendencia megállapítására. Legalább 3 év egyirányú változást mutató adatai szükségesek ahhoz, hogy irányvonalat állapíthassunk meg, és abból a jövőre nézve is következtetést vonhassunk le. Mindezekre figyelemmel a bűnözés adatainak elemzése során arra a megállapításra lehet jutni, hogy a bűnözésnek az elmúlt 3 évi alakulása – visszamenőleg 20 év adatait figyelembe véve – a korábbi évekhez képest kedvezőbb tendenciát mutat.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy egyrészt a bűncselekmények összessége, másrészt egyes csoportjai – sőt egy-egy kirívóan súlyos bűncselekmény önmagában is – ne lenne a társadalom súlyos terhe, amellyel szemben a fellépés továbbra is erőfeszítéseket igényel mind a társadalomtól, mind pedig a bűnözés megelőzésére, a bűncselekmények és elkövetőik felderítésére hivatott szervektől és a büntető felelősségre vonás folyamatában részt vevő hatóságoktól, szervezetektől.

Az elmúlt évben – 2004-ben – ismertté vált bűncselekmények számának némi emelkedését lényegesen meghaladó mértékben nőtt az ismertté vált bűnelkövetők száma, 118 145 főről 130 182 főre. Ennek egyik oka, hogy növekedett azoknak a bűncselekményeknek a száma, amelyet többen követtek el, a másik pedig az, hogy a felderítés és

* A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Iustitia et Pax Bizottsága és az Igazságügyi Minisztérium „Bűnelkövetés és büntetés a mai társadalomban" című konferenciáján 2005. november 25-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

a nyomozás eredményesebb volt. Az ismert természetes személyek sérelmére elkövetett bűncselekmények száma 235 406 volt, ez majdnem azonos a megelőző évivel.

A bűnözés szerkezetét vizsgálva – a jogtárgy fontossága szempontjából – legelső helyre kell tennünk a személy elleni bűncselekményeket, közülük is az életet és testi épséget sértő bűntetteket. Az elmúlt évben 18 872 személy elleni bűncselekmény vált ismertté, ami 5%-kal – 902-vel – több a megelőző évinél. Emelkedett a közlekedési bűncselekmények száma, de ugyanez jellemző a házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűncselekményekre is. A közrend elleni bűncselekmények számának alakulását rendszerint a garázdaság, a kábítószerrel visszaélés és az okiratokkal kapcsolatos bűncselekmények évről-évre változó ismertté válása határozza meg. A bűnözés legnagyobb részét a vagyon elleni bűncselekmények képezik, amelynek aránya az elmúlt évben 62,6% volt.

A bűnözés elleni küzdelem a maga komplexitásában igyekszik vizsgálni és feltárni az okokat, azok kiküszöbölésük érdekében. A számos társadalmi, gazdasági, szociális feltételhez a büntető felelősségre vonás olyan megszervezése is beleértendő, amely összhangban van nemcsak a tudományos eredményekkel, hanem a gyakorlati megvalósulás lehetőségeivel, körülményeivel is.

Ebből a szempontból is – helyeselhetően – világszerte mindinkább megfelelő figyelem fordul a büntetőjogi szankciókra és érvényesítésük, azaz végrehajtásuk fontos szerepére a büntető felelősségre vonás folyamatában. Büntetés nélkül nincs büntetőjog, büntetés-végrehajtási jog nélkül pedig nincs tényleges büntető felelősségre vonás, mert nélküle parttalanná, önmagáért valóvá válna az egész büntető felelősségre vonási folyamat.

A büntető igazságszolgáltatás rendszerében a büntetőjogi szankciók 3 mozzanatban jelennek meg. A törvényalkotó írja le jellegüket és mennyiségüket. Ezután a bíró megállapítva a vádlott bűnösségét vagy annak hiányát, a tettek súlyosságának, illetve a vádlott személyiségének függvényében – akár implicit módon, akár kimondva vannak jelen kritériumok a törvényben – kihirdeti a büntetést vagy más szankciót. Végül az ítéletben foglalt döntés alkalmazásaként a büntetést vagy az egyéb büntetőjogi szankciót végrehajtják.

A világon a különféle törvénykezések között kétségtelenül nagy különbségek vannak. Ez azonban nem magyarázható úgy, mintha a nemzeti jogrendszerek divergenciájával (széttartásával) állnánk szemben, inkább konvergenciáról (összetartozásról, hasonlóságról, egymáshoz való közeledésről) van szó, csak ennyiről, de ez nem kevés.

A többségükben dualista szankciórendszert tartalmazó büntető törvénykönyvekben a büntetésekről szólva a szabadságvesztés, a pénzbüntetés, illetve a jogfosztás vagy külön kötelezettségek trilógiájával találkozhatunk. A szabadságelvonás sem egységes fogalom, számos megkülönböztetéssel élnek; lehet időszakos vagy örökös, sőt egy vagy két napos, valamint periódusokra tördelt. Mindenhol elismerik a felfüggesztett végrehajtást, csak változó feltételekkel. A pénzbüntetések mindenütt a törvényalkotók kedvencei. A különösen veszélyes bűnözők kezelésére jó néhány ország meghatározatlan tartamú megelőző fogvatartást kreált. Szinte mindenütt létezik a közérdekű munka, de felidézhető – nem egy országból – az áldozatnak nyújtandó kompenzáció is.

A végrehajtás biztosítását illetően a világon különféle felfogásokat és gyakorlatokat láthatunk. Az egyik felfogás arra a bíróra bízza, aki az ítéletet meghozta; a másik egy önálló, illetve a büntetés-végrehajtási bíró gondjaira; a harmadik felfogás szerint az ítélő bíróság biztosítja a büntetések kezelését az ügyészséggel együtt; a negyedik szerint a végrehajtást az ügyészség biztosítja; végül az ötödik felfogás szerint a végrehajtás egy közigazgatási hatóságra is rábízható. Mindegyik felfogáshoz példaként számos ország sorolható fel. Mindenütt fontos feladatnak tekintik, amelyre áldozni kell.

A szankciót megállapító határozatot azonnal vagy rövid időn belül követő végrehajtás és az ettől többé-kevésbé eltávolodó végrehajtás között elméleteket ostromló, vitát kiváltó különbség tehető. Egyrészt az elítélő határozatot követő hűség oldalán a megítélt dolog hatalmát idézhetjük fel, ami nem csak az új bűnözés tilalmát hozza fel ugyanazon tényekért, hanem a meghozott határozat tiszteletben tartását is. Ennek szociológiai aspektusa az ítélet végrehajtása, elengedhetetlen az általános megelőzés két eleme értelmében, melyekből az egyik az emberek elrettentése a bűnözők utánzásának megakadályozása végett (negatív prevenció), illetve a nevelésük (pozitív prevenció). Az a végrehajtás, amely az ítéletet meghozó bíróság által elrendeltekkel szemben másféle alapbeli vagy időbeli módozatot mutatna, nem töltené be társadalmi funkcióját: a megbocsátás és a közvélemény nem rímelnek egymásra. Másrészt viszont az elítélő határozattal szembeni hűtlenség mellett felhozhatjuk az egyéni prevenciót, mint amely magát a bűnözőt elrettentő, részlegesítő tartalmú és rehabilitáló célzatú.

Az egyensúly keresését a közérdek és a bűnelkövető érdeke között a büntető törvénykönyvek is mutatják, amikor legtöbbjükben emlékeztetnek rá, hogy az ítéletet hozó bíróságnak, amikor dönt, figyelembe kell vennie az elkövetett bűncselekmény súlyosságát ahhoz, hogy a szükséges és helyes vagy arányos szankciót kiválassza (általános pozitív megelőzés), illetve a vádlott személyiségét (egyéni megelőzés). Ugyanaz érvényes a végrehajtáskor is, mint az ítélethozatal stádiumában. Figyelembe kell venni a tettek súlyosságára alapozott elítélő határozatot (nem változó oldal) éppúgy, mint az elkövető személyiségét, ami változhat (változó oldal). Csak így biztosítható a bűnözéstől való elrettentés, a bűnelkövető társadalomba visszailleszkedése, az áldozatnak vagy a közösségnek okozott károk megtérítése. Így igazolhatók az individualizáció nevében bizonyos változások. A végrehajtásnak az elítélő határozat iránti bizonyos fokú hűség mellett a fogvatartottak iránti bánásmóddal kapcsolatban is bizonyos számú elvet tiszteletben kell tartania. Tehát a meghozott ítélet és az elviselt ítélet között fennálló mennyiségi távolság feletti vita és a büntetés végrehajtását irányító elvek meghatározása a végrehajtás minden aspektusát érinti, legyen szó akár a formáról, akár a végrehajtás tartalmáról.

Vajon azonos-e a büntetés tartalma az ítélethozatal során történő meghatározás, illetve a végrehajtás stádiumában? Az egymástól való távolság minden esetben változatos nagyságú a világon aszerint, hogy minimumában csak alkalmazzák a meghozott ítéletet, maximumában megváltozik a karaktere. Az elviselt büntetés nyilvánvaló módon csak kivételesen ugyanaz, mint a meghozott büntetés. Létezhet az is kezdetben, hogy a bíróság olyan büntetést alkalmazott, ami nem illeszkedik kellőképpen, emiatt a végrehajtás során megváltoztatható a büntetés természete (pl. pénzbüntetés átváltoztatása). A

jól illeszkedő büntetés esetében köthető hozzá annak az elítéltnek az esete, aki személyes okok miatt olyan helyzetbe került, amelyben nem töltheti le büntetését börtönben (pl. súlyos betegség, szülés, kiskorú gyermek).

Sokkal gyakoribb az a feltevés, amely szerint a meghozott büntetés karakter váltása az elítélt magatartásával magyarázható a büntetés végrehajtása alatt. A próbára bocsátás, a felfüggesztett végrehajtás és a közérdekű munka nagy hasonlóságot mutat a tekintetben, hogy egy vagy több szolgáltatás formájában, közösségben hajtják végre. Az összes számba vett jogrendszerben lehetséges az elítélt bebörtönzése, ha a kötelezettségeit megsérti. Ennek az alapja az a quasi szerződés, hogy a bíróság nem hoz börtönbüntetést, ha a felelősségre vonás alatt álló személy megfogadja a jó magaviseletet. Ennek megszegése az elítélt által szabadságelvonó büntetés szankcióját vonja maga után.

Az egyes országok gyakorlatát tanulmányozva meg kell állapítanunk, hogy a kirótt büntetés karakter változása az elítélt jó magaviseletének a hatására eléggé ritka. A jó magaviseletnek a befolyása a büntetés végrehajtására a legtöbb országban valójában és mindenekelőtt a büntetés tartamát érinti (pl. a feltételes szabadságra bocsátás, az ún. holland előre hozott -vagy megelőlegezett – szabadítás). Magyarországon viszont van lehetőség a végrehajtás ideje alatt is egyszer enyhébb fokozatba helyezni a jó magatartást tanúsító elítéltet, sőt ezen belül – további jó magaviselet esetén – a büntetés-végrehajtási bíró még enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazását is elrendelheti.

Magyarországon a büntetési nemek megoszlása az állandósult és kiegyensúlyozottá vált gyakorlatnak megfelelően a korábbi évekhez hasonlóan alakult. A terheltek 41,6%-ával szemben pénzbüntetést, 31,4%-ával szemben szabadságvesztést szabtak ki a bíróságok. A végrehajtandó szabadságvesztés csökkenő tendenciája az elmúlt évben is folytatódott (12,9%), de változása a próbaidőre felfüggesztett szabadságvesztéshez képest nem tekinthető jelentősnek (utóbbi 18,5%, a kettőn belüli aránya pedig 66%).

A végrehajtandó szabadságvesztésnek az egyes országokban az összes szankción belüli alkalmazási aránya például a következő: 2,7% Japánban, 8,3% Németországban, 11,7% Hollandiában, 13% Svájcban, 15,6% Ausztriában, 18% Angliában és Walesben, 34% Norvégiában. A magyarországi gyakorlat tehát nem tekinthető az átlagosnál rosszabbnak.

A fogvatartotti ráta több országban azért átlagos vagy átlag alatti, mivel rövid tartamú büntetéseket szabnak ki. Svájcban a szabadságvesztések 82%-a mindössze három hónapig tartott.

Magyarországon a kiszabott szabadságvesztés büntetések aránya fokozatosan csökken az utóbbi 25 évben, bár 1990-től 1999-ig jelentős emelkedés volt regisztrálható. Az 1 évig terjedő tartam az utóbbi másfél évtizedben meghaladta a 70%-ot. Az elítéltek ítéletidő szerinti megoszlása a következő képet mutatja: 1 évig terjedő tartamú ítélettel rendelkező 21%, 1-3 év közötti 34%, 3-5 év közötti 18%, 5-10 év közötti 20%, 10 év feletti 6%, életfogytiglani 1,9%. Az ez év – 2005 – első napján fogvatartott 16 543 személyből 4 101 fő volt az előzetesen letartóztatott, 6% nő, 4,2% idegen állampolgárságú, 1,8% fiatalkorú. (2004. évben 383 fiatalkorút ítéltek végrehajtandó szabadságvesztésre, ami 27%-os csökkenés 2003-hoz képest.)

Az előző év adataival lényegében egyező gyakorisággal, a terheltek 21,5%-ával szemben került sor önállóan alkalmazott mellékbüntetésre, illetve intézkedésre, és a kisebb emelkedés ellenére is változatlanul csekély – 4,7% – a közérdekű munkára ítéltek aránya. Megjegyezhető viszont, hogy 2004. december 31. napján 790 munkáltatónál 5 666 elítélt töltötte közérdekű munka büntetését, amely 24%-kal több a megelőző évinél. Ugyanezen a napon a mellékbüntetés hatálya alatt álló 33 152 fő közül 21 561 fő közügyektől, 115 fő foglalkozástól, 10 957 fő járművezetéstől eltiltott, 25 fő kitiltott, 494 fő pedig kiutasított volt. Kutatási és vizsgálati tapasztalatok egyértelműen alátámasztják, hogy a mellékbüntetések végrehajtásának feltételei még ma sincsenek biztosítva. Éves viszonylatban 49,7%-kal nőtt a pártfogó felügyelet alatt álló felnőtt korúak száma, az év utolsó napján a számuk 15 833 volt.

A nagyon súlyos bűntettek gyakoribb előfordulását mutatja, hogy 2004. évben 26 terheltet sújtott a bíróság életfogytig tartó szabadságvesztéssel, szemben a 2003. évi 14 terhelttel.

A tudományfejlődés-elmélet tisztázta minden emberi tudás paradigmatikus előfeltételezettségét, és kizárólag csak ebből kiindulva valós értelmezhetőségét. A drámairodalomban már több mint 2 500 éve megfogalmazódott Aiszkhülosz, Euripidész és Szophoklész tragédiájában a bűn és büntetés fogalma. „Ha a bűnt nem követi büntetés, nincs többé törvény. És ha nincs törvény, a világ sem világ, az ember sem ember" – mondja az Elektrában Oresztész, de nem csak mondja, hanem hiszi is kezdettől fogva. Ha a büntetőjog azzal tudja betölteni társadalmi szerepét, hogy büntet, szankcionál, akkor a büntetés-végrehajtási jog is csak akkor tudja betölteni társadalmi szerepét, amennyiben ezt a büntetést érvényesíti, illetve az érvényesülését elősegíti. Úgy kell ezt tennie, hogy eredményes, hatékony legyen, ugyanakkor megfeleljen a jogállamiság követelményeinek is. A büntető felelősségre vonás folyamatában egymáshoz szorosan kapcsolódó szakaszokról van szó, melyek közül bármelyik szerepének – így a nyomozásnak, a bíróság ítélkezésének, de a szankciók végrehajtásának is – nem kellő fontossággal történő említése, továbbá a kapcsolódás lazulása az egyes szakaszok között az egész folyamat hatásfokát ronthatja le.

„Hiába az anyagi jog tudományos művelése, a büntetésről vallott teóriák kidolgozása és hirdetése, a kiszabás elveinek kidolgozása, ha minden elképzelések megbuknak a diszfunkcionális végrehajtáson" fogalmazta meg már az 1800-as évek első felében Deák Ferenc tiszti ügyészi tapasztalatait rögzítve a büntetés-végrehajtás jelentőségéről. Nagyon időszerű és megalapozott tudományos törekvést tükröz, hogy a büntetőeljárás megindulásától az utógondozás megszűnéséig tartó folyamatot, mint egységes egészet vizsgáljuk, mint olyant, amely a társadalommal összeütközésbe kerülő személyt hivatott a társadalomba újra visszavezetni, ott elismertetni, éppen a társadalom védelme érdekében.

A büntető felelősségre vonás folyamatának első szakaszaiban a tettre kerül nagyobb hangsúly, a tettes mellett, majd a végrehajtási szakaszában a tettesre, amelyből következően is a büntetőjog és a büntetés-végrehajtási jog egyértelműen emberközpontú. Jóllehet a büntetési és a büntetés-végrehajtási elmélet filozófiai alaptételei összecsenge-

nek, a konkrét büntetés és annak végrehajtása elemzésénél azért a különbségek válnak egyre hangsúlyosabbakká.

Az összetett, ambivalens folyamatok és lehetséges következményeik a korábbiaknál is sürgetőbben vetik fel az interdiszciplináris kutatások, vizsgálatok összehangolásának fontosságát ezen a területen. Nyilvánvaló, hogy amikor az uniós államok tapasztalatainak felhasználásával próbálunk előre lépni, nem szabad vívmányainkat sem kisöpörni. Közismert tény, hogy a tagállamok büntető igazságszolgáltatási rendszerei nagymértékben különböznek a másikétól. A szabadság, jog és igazság vagy biztonság kiépítése hatékony, szervezett igazságügyi együttműködést igényel, beleértve a schengeni információs rendszer adataihoz való hozzáférést, az igazságügyi hatóságoknak a dublini egyszerűsítés szerinti közvetlen kapcsolatát is. A lojalitás követelményéből adódik, hogy a megkeresett állam haladéktalanul tájékoztatja a megkereső államot.

Napjainkban a magyar jogalkotást és jogalkalmazást, a büntető igazságszolgáltatást, a büntetés-végrehajtást az Európai Unióhoz történt csatlakozásunk szelleme hatja át. Legfontosabb alapelvünk szerint a jogállamnak kötelessége, hogy biztosítsa polgárai számára az emberi jogokat, a biztonságos életet, a törvények érvényesülését, az objektív igazság érvényesítésének lehetőségét. Az unió alapértékeinek megóvása érdekében az Európai Bizottság a büntetés helyett a megelőzésre fekteti a hangsúlyt a jogsértések esetében.

A jövőt illetően is egyértelművé vált, hogy a büntetőjogi szabadságvesztés és más büntetőjogi szankciók a társadalom az egyén és az állam védelme érdekében nem nélkülözhetők. A hatékony bűnüldözés viszont az állam kötelezettsége. A bűnmegelőző hatást lényegesen emelheti az elkövető kilétének felderítése, a szankcionálás elkerülhetetlensége, az eljárás és a végrehajtás foganatba vételének időszerűsége.

Nem szabad eltűrni, hogy következmény nélküli legyen a normasértés, elmaradjon a végrehajtás, a cselekmény által megbolygatott szabadságjogokat és korlátokat, védelmi köröket újból meg kell szilárdítani, mégpedig a hatékonyság érdekében gyorsan és nyilvánosan. Addig a büntető igazságszolgáltatás tekintélye kikezdhető, amíg előfordulhat, hogy a bíróság által jogerősen kiszabott – akár egyetlen – szabadságvesztés végrehajtása is elmarad. Az e téren részfeladatok teljesítésére törvényi felhatalmazással rendelkező szervek hatékony együttműködése segítheti elő az ilyen eset előfordulásának megakadályozását.

A szabadságvesztés büntetés foganatba vételének helyzete 2004. december 31. napján a következő képet mutatta: 41 074 összelőírásból folyamatban maradt 8 310 büntetés foganatba vétele (ebben benne van a rövid tartamú, a szabadságvesztésre átváltoztatott pénzbüntetés, a szabadságvesztésre átváltoztatott közérdekű munka, valamint az előző évből maradt hátralék is). Közülük a külföldön tartózkodók száma 78 fő (0,9%) volt, őket nem számítva 20%-os a hátralék.

A bűnözésre adott válasznak tiszteletben kell tartania a büntetőjog és a büntetés-végrehajtási jog társadalmi funkcióját; igazodnia kell ezek hagyományos értékeihez, és a jogállamiság megkívánta feltételekhez. Az elkövetett cselekmény súlyához igazodó büntetés keretei között csak az individualizációval lehet a speciális prevenció szem-

pontjait érvényesíteni. Ugyanakkor figyelembe kell venni a sértettek szükségleteit és a lakossági elvárásokat is. Ahhoz, hogy a megmutatkozó nagyfokú igényre gyors és minőségi választ adhassunk, sokirányú reformot kell végrehajtani. Így – többek között – a jogalkotásban, az igazgatásban, a végrehajtás területén.

A jogállami követelményrendszer az állam minden szervezetére, a köz érdekét a törvények uralmának biztosításával védelmező intézményre kötelező. Át kell tekinteni valamennyi szerepét, felmérni az európai uniós tagsággal járó kihívásokat, meg kellett hozni azokat az intézkedéseket, amelyek alkalmassá teszik hazánk nagy múltú, nemes hagyományokkal rendelkező, ugyanakkor a modern állam működéséhez nélkülözhetetlen intézményeinek hatékony funkcionálását.

Kiindulási pontunk szerint a jogállamnak kötelessége, hogy biztosítsa polgárai számára az emberi jogokat, a biztonságos életet, a törvények érvényesülését, az objektív igazság érvényesítésének lehetőségét. A demokratikus biztonságot meg kell óvnunk a különféle látható vagy rejtett veszélyektől, így többek között a szervezett, továbbá kábítószeres bűnözéstől, a korrupciótól. Ennek garantálása állandó folyamat, amely napról-napra új erőfeszítéseket követel.

A magyarországi kábítószer-fogyasztási mutatók elmaradnak számos nyugat-európai uniós ország mutatóitól. A droghasználat azonban nálunk is növekszik, különösen a fiatalabb korosztályok körében. 2004-ben 1 032 kábítószerrel visszaélést követtek el, ami az előző évi szám (423) több mint két és félszeresét jelenti. A büntetőjog csak egyik összetevője a kábítószer elleni küzdelemnek, bár meghatározza annak kereteit. Az elmúlt évek kábítószer-használattal kapcsolatos büntetőjogi szabályozása körüli viták eredményeképpen nem engedélyezett a „könnyű drogok" használata, ugyanakkor a megtévedt kábítószer-fogyasztók lehetőséget kaptak arra, hogy az egészségügyi, illetve pszichológiai kezelés vállalásával elkerülhessék a büntetőjogi szankciókat (diverzió-elterelés).

A magyar büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartottak 5%-a volt kábítószeres-bűncselekmény elkövetése miatt elítélve. 2003-tól az önként jelentkező elítéltek számára drogprevenciós részlegek felállítására került sor. A drogprevenciós, egészségfejlesztő és reintegrációs programok megvalósításában nagy szerep jut a civil szervezeteknek is.

Az alkohol bizonyos körülmények között – sajátos élettani, fiziológiai és pszichikai hatásai miatt az emberi személyiséget, magatartást és tevékenységet formáló vagy éppen átformáló mechanizmusa következményeként – szoros kapcsolatban áll a bűnözéssel; a kriminális személyiség kialakításában, vagy a már meglévő kriminális személyiségjegyek elmélyítésében játszik főszerepet. Az alkoholfogyasztás azonban nem önmagában vezet el a bűnelkövetésig. Az ok-okozati lánc létrejöttéhez egyéb objektív és szubjektív tényezők, okok és feltételek együttállása is szükséges. A választás a személyiség milyenségének, állapotának és az aktuális, az éppen létező objektív viszonyok, azaz a szituáció hatásának, kölcsönhatásának eredője.

Az európai uniós joggyakorlat a szankció végrehajtás ismérvei közül hangsúlyt helyez az „ésszerű hatékonyság kritériumára". Az arányos, de ugyanakkor hatékony, sőt

elrettentő szankció gyakori meghatározási formula az uniós bírósági gyakorlatban. Szem előtt kell tartani az „asszimiláció kritériumát", melynek értelmében az alkalmazandó szankciók skálájának összehasonlíthatónak kell lenniük. A szigorúság kritériuma a szabadságvesztési tételek különféleségeit foglalja magában, hogy megfelelően hatékony, elrettentő legyen a törvényesség a jogállamiság keretei között. Mivel az alapvető jogok korlátozásáról van szó – még ha maga az állam részéről is, törvény alapján is –, messzemenő védelmet kell ugyanakkor nyújtani az esetleges joggal való visszaélés megelőzésére, kiküszöbölésére.

Az emberi és állampolgári jogok biztosítása iránti igény ott a legerősebb, ahol az állam a legsúlyosabban korlátozhatja ezeket a szankciók végrehajtása során. Szempont a társadalom védelme a bűnelkövetőtől, a törvényeit megsértőtől, de szempont a végrehajtás során az ő védelme is a társadalom haragjától, a hatóság egyes megtévedt tagjainak esetleges önkényes eljárásától. Amely végrehajtási tevékenység nem törvényes, nem váltja ki az állam törvényei iránti tiszteletet sem; s mint ilyen: eleve nem lehet hatékony.

A tudományos eredmények és a gyakorlati tapasztalatok közös többszöröse mellett és ellene is felsorakoztathatók továbbgondolkodásra késztethető érvek. Mint már említettük: az összetett, ambivalens folyamatok és lehetséges következményeik a korábbiaknál is sürgetőbben vetik fel az interdiszciplináris kutatások, vizsgálatok összehangolásának fontosságát. „Elmélet és gyakorlat legszorosabb összetartozását kell kimunkálni, az alapelveket konkrét esetekhez, példákhoz kötni" – írta Franz Hausenberg a Passaui Katolikus Egyetem Pedagógiai és Didaktikai Tanszék egyetemi docense (Új Ember, 2001. július 22-i szám, 9. oldal). Gregorius mondása szerint: „Vita bona sine doctrina gratiam habet, doctrina sine vita itengritatem non habet. – A jó élet tudomány nélkül tetszésre talál, de a tudomány az élet nélkül nem teljes".

A nulla poena sine culpa [bűnösség nélkül nincs büntetés] elve igazi közös alapvető európai elv napjainkban is. Lényegében egy olyan közösségi elv, amely felé a tagállamok büntető rendszerei irányulnak, és amelynek a fényében – törvényhozói reformok esetleges hiányában, késedelmében – a maguk pozitív jogát értelmezik. Tudatosult ezen elv messzemenő tisztelete és a jogállam között fennálló szoros kapcsolat. A külföldi szakirodalomból azonban kiolvasható, hogy a közösségi intézmények nem eléggé szigorú módon ismerték fel és alkalmazták szankcionáló hatalmuk gyakorlásának a nulla poena sine culpa elvét. A Corpus Iuris rendelkezései megerősítik a bűnösségi elvhez kötődő kérdések alapvető jellegét, mint a bűncselekmény lényegi elemét, és mint a szankció mértékét meghatározó kritériumot.

A büntetés-végrehajtási tevékenység során is az alkotmányos alapelveknek és jogoknak, a nemzetközi emberi jogi elvárásoknak, követelményeknek érvényesülniük kell. Az új évezred első éveiben már olyan törvényre van szükség, amelyik a jelenleg hatályos, sokszor módosított törvényerejű rendeletnél jobban szolgálja a mai kornak megfelelő büntetési célokat, amely épít a magyar büntetés-végrehajtás ma is hasznosítható hagyományaira, értékeire, ugyanakkor közelít a hasonló korszerű európai megoldásokhoz.

Régi adósságot törleszt a jogalkotó, amikor törvénnyel kívánja szabályozni a büntetések és az intézkedések végrehajtását, ennélfogva végre megfelelő szintre kerülnek valamennyi jogkorlátozás, jogfosztás végrehajtásának szabályai. Erre egy jogállamnak kellő figyelmet szükséges fordítania, hiszen alapvető emberi jogok korlátozásáról van szó, még akkor is, ha az a törvény, valamint bíróság, jogi hatóság határozata alapján történik. Emellett szintén csak helyeselni lehet, hogy a tervezet a nemzetközi követelmény-rendszer érvényesítése mellett a Btk. és a Be. szabályaihoz is igazodik, sőt azokon javít is. Utalok itt pl. az előzetesen letartóztatottak kapcsolattartására vonatkozó szabályozásra.

Minden olyan módszer, amely segíti a bűnelkövetők társadalmi integrációját, akadályozza a bűnismétlést és egyben a bűnmegelőzést is szolgálja. Ezért csökkenteni kell a börtönártalmakból származó, bűnismétlésre ösztönző veszélyeket. A büntetés tartama alatt növelni kell a foglalkoztatás, a szakképzés, a nevelés, a közoktatás, az egészségmegőrzés lehetőségeit. A bűnismétlés csökken, ha az elítélt szembesül az általa elkövetett cselekmény következményeivel, alkalma van a sértett kártalanítására, a közösség kiengesztelésére.

A büntetést követő utógondozás a társadalmi integrációs szándékot erősíti, és megteremti az azok realizálásához szükséges objektív feltételeket is (a lakhatás biztosítása, a családi kapcsolatok helyreállítása, a foglalkoztatás elősegítése). A börtön egy ideig védi a társadalmat a bűnelkövetőtől, de nem csupán megőrző hely, hanem a reszocializációt elősegítő „emberjavító" intézmény, és ezt segíti elő hazánkban a pártfogó felügyelet új szervezetének megszervezése. Kutatási tapasztalataim szerint a visszaesés a szabadulás utáni első évben a legnagyobb. Ekkor kell megtenni valamennyi, a bűnmegelőzés érdekében szükséges intézkedést, támogatni a szabadult elítéltet a beilleszkedésben.

A börtönnépesség 1/4-e (a 16 543 fő fogvatartottból 4 101 fő) Magyarországon – hasonlóan az európai országokhoz – előzetesen letartóztatott. Számuk csökkenését várjuk a házi őrizet új, egyértelmű, a gyakorlatot is elősegítő részletes végrehajtási szabályozásától és a legújabb technikai eszközök alkalmazásától, az abszolút határidő (a végső lejárati idő nagykorú esetében 3 év, fiatalkorúak esetében 2 év) törvényi meghatározásától, illetve egyfajta helyettesítő eszközként jön szóba az óvadék intézménye is. A börtönnépesség csökkenése várható a jövőben a feltételes szabadságra bocsáthatók körének bővítésétől, valamint a fogvatartás alternatíváinak mind gyakoribb alkalmazásától.

A fogvatartotti ráta a 100 ezer lakosra jutó fogvatartottak számát jelenti. Az intézetbe való befogadások száma és a fogvatartási idő hossza döntően befolyásolja a fogvatartotti ráta mértékét. Pl. 2004-ben Angliában és Walesben 139, Spanyolországban 136, Portugáliában 128, Hollandiában 113, Luxemburgban 111, Olaszországban 102, Ausztriában 97, Németországban 96, Franciaországban 93, Belgiumban 84, Görögországban 81, Svédországban 76, Svájcban 72 , Finnországban 71 volt a fogvatartotti ráta. Magyarországon pedig – a 2004. év végi 10 096 000 lakost és a 16 543 fogvatartottat figyelembe véve – 164.

Ha a bíróságok egyre kevesebb személlyel szemben szabnak ki végrehajtandó szabadságvesztést, nem biztos, hogy csökken, hanem még nőhet is a börtönnépesség. En-

nek oka az egyre súlyosabb bűnelkövetések száma lehet, amelyek következtében egyre súlyosabb ítéletek születhetnek. A börtönépítést, -fejlesztést tehát semmiképp sem lehet félre tenni.

A túlzsúfoltság és az agresszivitás közötti összefüggés ismert, a börtönlakosság túlnépesedése nemcsak négyzetméter és köbméter probléma. Az elítéltek 53,6%-a visszaeső, ezen belül 23%-a a többszörös visszaeső. A szervezett és kábítószeres bűnözés kihívásai szigorú ellenőrzést követelnek meg. Gondoljunk Olaszország, Görögország stb. gyakorlatára. Ezek a jogok korlátozásával járnak, amit csak törvényben lehet kimondani, mint ahogy az általános jogi helyzethez viszonyított enyhítéseket is.

A jogállam nem létezhet alkotmányos, az emberi jogokat szem előtt tartó igazságszolgáltatás nélkül. Igazságszolgáltatás pedig nem képzelhető el törvényesen és emberségesen működő rendőrség, védői kar, ügyészség, bíróság, büntetés-végrehajtás hiányában. Deák Ferencet idézve: „Mi csak a törvény teljesítését kívánjuk, mert a nem teljesített törvény holt betű, jogfolytonosság nélkül az alkotmány nem él". Közös célunk, hogy megfeleljünk az európai uniós jogállami követelményeknek.

Az emberi méltóság védelmének követelményét, az élet és egészség megóvásának igényét, a védelem jogát az emberiség fejlődése termelte ki, forrása ilyenként az ember – az Isten saját képére és hasonlatosságára – teremtett mivolta. Jogrendszerünk önmagában nem érték, mert az idő kezdetén kijelölt célokat szolgál. Jogászként ezt a szolgálatot, alázatosságot is magunkénak valljuk, nem csak a tudást. Pázmány Péter szavaival: „Azt a tanítót böcsüli nagyra az Isten, aki cselekszik, amit tanít, és mind nyelvit, mind pennáját szíve gyökerének téntájába mártván, úgy szól, amint szíve járása vagyon".